

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 1980-х РОКІВ

У статті аналізується нормативно-правова основа діяльності державних органів щодо вивчення матеріалів, пов'язаних з репресіями, які мали місце в період 30-40-х та початку 50-х років.

Ключові слова: *реабілітація, реабілітаційний процес, репресії, відновлення прав, судові процеси.*

Наприкінці 1980-х років факт політичних репресій в СРСР визнаний офіційно. Подальшим кроком стало ухвалення законів про реабілітацію жертв політичних репресій, реабілітацію репресованих народів, створення комісії з відновлення прав реабілітантів.

Проте в процесі правозастосування виявилися упущення і недоліки, які не дозволяли забезпечити повну реабілітацію громадян. Неоднозначно тлумачилися багато положень законодавства про реабілітацію. Сьогодні існує об'єктивна потреба активніше використовувати резерви права, механізми впливу на захист і відновлення всіх прав колишніх політичних ув'язнених.

Важливе значення для розкриття теми мають роботи, присвячені масовим політичним репресіям в СРСР. Особливо значимими узагальнюючими історико-правовими дослідженнями є монографії М.Ф. Бугая, Г.М. Іванової, В.М. Земська і ін. Значний вклад до розробки цієї проблеми внесли Л.М. Алексеєва, А.М. Дугин, А.А. Литвин, А.І. Солженіцин, Н.М. Якупов і ін.

Сьогодні в юридичній науці є серйозні наукові дослідження історії і сучасного стану інституту реабілітації громадян, необґрунтовано засуджених і притягнених до кримінальної відповідальності, які представлені в роботах В.І. Антонова, Б.Т. Безлепкіна, Л.В. Бойцовой, В.В. Бойцовой, Г.З. Клімової, А.П. Куна, М.В. Орлової, М.І. Пастухова, І.Л. Петрухіна, М.Ф. Полякової, Ю.І. Стецовського, Т.Т. Таджієва і ін. Останніми роками з'явилися кваліфікаційні роботи, присвячені реабілітації жертв політичних репресій в цілому (Є.С. Кузнецова, С.В. Мамічева). Окремі види і форми реабілітації жертв політичних репресій аналізуються Б.М. Лазаревим, В.П. Поляном, Б.С. Цосем. [1, с.5]

Так званий «другий етап» реабілітаційного процесу розпочався 28 вересня 1987 р. з прийняттям постанови політбюро ЦК КПРС «Про утворення Комісії Політбюро ЦК КПРС щодо додаткового вивчення матеріалів, пов'язаних з репресіями, що мали місце в період 30-40-х і початку 50-х років». Комісію політбюро ЦК КПРС з розгляду раніше відомих і нових фактів та документів, пов'язаних з

репресіями була затверджено пленумом ЦК КПРС у жовтні 1987 р. у складі Соломенцева, Болдіна та Смирнова [2, с.7].

За дорученням Комісії Прокуратура СРСР і інші компетентні органи проводили поглиблену перевірку матеріалів судових процесів і справ, на підставі яких найвищі судові органи приймали відповідні рішення. Всі рішення приймалися згідно чинного законодавства на відкритих засіданнях і у присутності представників преси.

Прокуратура СРСР по нововиявленим обставинам направляла письмову вказівку КДБ СРСР про проведення додаткового розслідування кримінальних справ. Після додаткового розслідування справ на осіб, засуджених судовими органами, КДБ СРСР передавав всі матеріали в Прокуратуру СРСР. На осіб, репресованих за рішеннями позасудових органів, виносився висновок про обґрунтованість притягнення до кримінальної відповідальності і направлявся в Прокуратуру СРСР разом з кримінальними справами. Прокуратура з врахуванням результатів проведеного додаткового розслідування виносила висновок на предмет відміни вироку і припинення кримінальної справи з подальшим направленням його до Верховного Суду СРСР або висновок про залишення раніше прийнятого рішення в силі. Про свої рішення по переглянутим справам Прокуратура СРСР та Верховний Суд СРСР повідомляли Комісію. Майнові претензії у справах реабілітованих розглядалися КДБ СРСР відповідно до чинного законодавства [1, с.29].

За час роботи Комісії політбюро ЦК КПРС на її адресу надійшло понад три тисячі листів та заяв з проханнями повідомити про долю рідних та близьких, які були страчені в роки сталінських репресій за рішенням позасудових органів.

У зв'язку із заявами громадян, що поступають з проханнями повідомити про долю родичів, які були розстріляні в роки репресій за рішеннями позасудових органів, М.С. Соломенцев у записі до ЦК КПРС із згодою членів Політбюро і секретарів ЦК КПРС «Про порядок вирішення заяв громадян про долю осіб, розстріляних по вирішеннях позасудових органів», зазначав, що відповідно до вказівки КДБ при СМ СРСР № 108сс від 24 серпня 1955 року, органи держбезпеки на запити громадян про долю розстріляних родичів повідомляли усно. При вирішенні майнових і інших правових питань факт смерті реєструвався через РАГС, а заявникам видавалися свідоцтва встановленого зразка.

В даний час діє вказівка КДБ при СМ СРСР № 20сс від 21 лютого 1963 р., відповідно до якої на запити родичів про долю осіб, розстріляних в позасудовому порядку, усно повідомляються дійсні обставини їх смерті. При цьому смерть реєструється в органах РАГС по місцю колишнього проживання до арешту датою розстрілу без вказівки причини смерті, а заявникам повідомляється, в якому РАГС вони можуть отримати відповідні свідоцтва.

Комітет держбезпеки СРСР вважає за доцільне при зверненні громадян про долю їх родичів, розстріляних за рішенням позасудових органів, у всіх випадках усно повідомляти дійсні обставини і дати смерті, а раніше видані свідоцтва з невідповідними дійсності дата-

ми смерті – замінювати через органи РАГС. При надходженні заяв з-за кордону про розшук іноземців, осіб без громадянства і радянських громадян, розстріляних по вирішеннях позасудових органів, в установленому порядку повідомляти у Виконком Союзу суспільств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР через Головний інформаційний центр МВС СРСР дату смерті, відповідну дату приведення вироку у виконання, а в необхідних випадках – адреса РАГС, в якому зареєстрована смерть розшукуваного [3, с.117].

Незважаючи на співпрацю з судовими та правоохоронними органами, діяльність Комісії Політбюро ЦК КПРС по розгляді справ все ж була повільною. Враховуючи це, голова комісії Соломенцев на засіданні 5 липня 1988 р. запропонував проводити розгляд справ на місцях, без заяв, так як за заявами за період 1956-1984 рр. розглянуто лише 44 відсотки архівно-слідчих справ репресованих [4, с.86-97].

Вже 11 липня 1988 р. Політбюро ЦК КПРС прийняло постанову «Про додаткові заходи щодо завершення роботи, пов'язаної з реабілітацією необґрунтовано репресованих в 30-40-і роки і початку 50-х років». Постановою було схвалено пропозиції Комісії і дано доручення Прокуратурі СРСР і КДБ СРСР разом з місцевими органами влади продовжити роботу по перегляду справ відносно осіб, репресованих в 30-40 рр. Для пришвидшення реабілітаційних заходів, справи рекомендувалося переглядати без наявності заяв про реабілітацію і скарг від репресованих громадян та своєчасно розглядати питання, пов'язані з партійністю осіб, реабілітованих в судовому порядку. Постанови про відмову у відновленні в партії підлягали затвердженню Комітетом партійного контролю при ЦК КПРС.

Підстави поновлення членства в партії осіб, реабілітованих в судовому порядку, розглядали Комісії КПК при ЦК КПРС та КПК при ЦК Компартії союзних республік і парткомісії обкомів партії. За результатами перегляду персональних справ Комісія ЦК КПРС доповідала політбюро ЦК КПРС та вносила пропозиції про доцільність публікації відомостей про хід реабілітації в пресі [5, с.28-29].

27 липня 1988 р. на засіданні Комісії Політбюро ЦК КПРС по додатковому вивченню матеріалів, пов'язаних з репресіями, що мали місце в період 30-40-х і початки 50-х рр., було заслухано інформацію Верховного суду СРСР про підсумки розгляду протестів Генерального прокурора СРСР по так званих справах «Союз марксистів-ленінців», «Московський центр», «Антирадянський об'єднаний троцькістсько-зінов'євський центр» і «Паралельний антирадянський троцькістський центр». Верховний суд СРСР та Пленум Верховного суду СРСР задовольнили протести Генерального прокурора СРСР, а справи припинили за відсутністю в діях членів організацій складу злочину [6, с.101-103].

Станом на 13 вересня 1988 р. ЦК Компартії України прийняв постанову «Про роботу щодо виконання постанови ЦК КПРС від 11 липня 1988 р. «Про додаткові заходи щодо завершення роботи, пов'язаної з реабілітацією необґрунтовано репресованих в 30-40-і роки і початку 50-х років». В зв'язку з цим бала сформована комісія Політбюро ЦК Компартії України, до компетенції якої

входили питання планування, координування дій та проведення реабілітаційних заходів. Комісія сформувала робочу групу з працівників апарату ЦК Компартії України, Прокуратури, Мінюсту та КДБ УРСР, яку очолив заступник голови КПК при ЦК Компартії України В.А. Дашенко [7, с.272].

Розглядаючи архівно-слідчі матеріали комісія політбюро ЦК КПРС та Верховний Суд СРСР зазначили, що діяльність позасудових органів у 1930-1953 рр. була антиконституційною. Оголошення таких органів неконституційними давало підстави реабілітувати репресованих, засуджених за рішенням цих органів. Архівні матеріали свідчили про факти участі членів політбюро ЦК ВКП(б) того часу в репресіях, що було викладено у записці ЦК КПРС від 25 грудня 1988 р. «Про антиконституційну практику 30-40-х і початку 50-х років». У доповідній записці членів Комісії політбюро ЦК КПРС зазначалося про беззаконня, свавілля, тортури, які мали місце при проведенні масових репресій. У таких умовах проходило виселення селянських сімей, на початку 1930-х рр. за рішенням комісії ЦК ВКП(б), до північних районів Росії та Сибіру. З 1 млн. 680 тис. висланих, частина була направлена на спецпоселення, частина в місця позбавлення волі [8, с.142-151].

До кінця 1988 року було переглянуто 12 тис. справ та реабілітовано понад 13 тис. чоловік [9, с.43-75].

Процес реабілітації прискорився після прийняття постанови Політбюро ЦК КПРС «Про додаткові заходи по відновленню справедливості відносно жертв репресій, що мали місце в період 30-40-х і початку 50-х років» (5 січня 1989 р.), Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про скасування позасудових репресій» (16 січня 1989 р.), Указу Президента СРСР «Про відновлення прав всіх жертв політичних репресій 20-50-х років» (13 серпня 1990 р.). Новим в цих документах було те, що вони вперше в процесі історії реабілітації визнали той факт, що «в період 30-40-х і початку 50-х років мала місце практика масових репресій і свавілля» [10, с.22-23].

Відповідно до пункту 1 Указу, засуджувалися позасудові масові репресії періоду сталінізму, визнавалися антиконституційними діючі в 30-40-х і початку 50-х років «трійки» НКВД-УНКВД, колегії ОГПУ і «особливі наради» НКВД-МГБ-МВД ССРСР, скасовувалися винесені ними позасудові рішення, не скасовані до моменту видання справжнього Указу Президією Верховної Ради СРСР. Всі громадяни, які піддалися репресіям з боку даних органів були реабілітовані. Не реабілітувалися зрадники Батьківщини, карателі, нацистські злочинці, працівники, що займалися фальсифікацією кримінальних справ, а також особи, що вчинили вбивства.

На виконання Указу був підготовлений роз'яснювальний лист Прокуратури СРСР «Про порядок перегляду справ на осіб, безпідставно репресованих», який передбачав, що перегляду підлягають всі справи, за винятком тих, які припинені в 1950-1970-х рр. «за недоведеністю обвинувачення» [11, с.120].

Для активізації діяльності органів державної влади та правоохоронних структур 31 січня 1989 р. ЦК Компартії України прийняв постанову «Про організацію роботи щодо виконання постано-

ви ЦК КПРС «Про додаткові заходи щодо відновлення справедливості стосовно жертв репресій, які мали місце в період 30-40-х і початку 50-х років» [7, с.278].

Керуючись вищезазначеними постановами, 10 лютого 1989 р. Президія Верховної Ради УРСР утворила комісію Верховної Ради республіки щодо забезпечення прав та інтересів реабілітованих, діяльність якої була направлена на вирішенні питань медичного, пенсійного, побутового та житлового значення.

Особливо активізувалася робота комісії усіх рівнів після прийняття двох постанов Політбюро ЦК КПРС від 4 липня 1989 р. «Про спорудження пам'ятника жертвам беззаконня і репресій» [5, с.82] та від 11 липня 1989 р. «Про додаткові заходи щодо завершення роботи, пов'язаною з реабілітацією осіб, безпідставно репресованих в 30-40-х роки і на початку 50-х років» [12, с.16].

Завершення реабілітаційної роботи безпідставно репресованих відбувалося на підставі постанови Політбюро ЦК Компартії України від 8 серпня 1989 р. Постанова зобов'язувала правоохоронні органи зміцнити кадрами робочі групи, які займалися реабілітацією.

Надалі реабілітація проводилася згідно Указу Президента СРСР від 13 серпня 1990 р. «Про відновлення прав усіх жертв політичних репресій 20-50 років» [13, с.647]. Даний указ вперше передбачив реабілітацію осіб, репресованих в адміністративному порядку, але не визначив механізму її реалізації.

Зважаючи на це виникла гостра потреба в прийнятті спеціального законодавчого акту, який би завершив відновлення прав громадян, що постраждали свавілля і терору. В Україні таким правовим актом став закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

Загалом, процес реабілітації жертв репресій у 1980-х р. став можливим завдяки злагодженій роботі Комісії Політбюро ЦК КПРС з правоохоронними і судовими органами, комісіями на місцях та прийнятим нормативно-правовим актам, які, незважаючи на тимчасовий характер дії, дали можливість переглянути прийняті позасудовими органами рішення, що залишаються закритими багато секретних архівів правоохоронних і інших державних органів, не до кінця вивчений і не усвідомлений повною мірою механізм державного терору, не названі імена мільйонів репресованих, не можна вважати реабілітацію завершеною.

Список використаних джерел:

1. Петров А.Г. Реабилитация жертв политических репрессий: историко-правовой анализ : автореф. дис. ... док. юрид. наук / А.Г. Петров. – Нижний Новгород, 2006. – 55 с.
2. Во имя законности, справедливости и правды // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 1. – С. 107-109.
3. Записка М.С. Соломенцева в ЦК КПСС с согласием членов Политбюро и секретарей ЦК КПСС «О порядке разрешения заявлений граждан о судьбе лиц, расстрелянных по решениям несудебных органов», 22 августа 1988 г. // Реабилитация: как это было. Документы Политбюро ЦК КПСС, стенограммы заседания Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями,

- имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг. и другие материалы : в 3 т. / под ред. А.Н. Яковлева. – М. : МФД, 2004. – Т. 3: Срединна 80-х – 1991. – С. 117.
4. Стенограмма заседания Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг., 5 июля 1988 г. // Реабилитация: как это было. Документы Политбюро ЦК КПСС, стенограммы заседания Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг. и другие материалы : в 3 т. / под ред. А.Н. Яковлева.– М. : МФД, 2004. – Т. 3: Срединна 80-х – 1991. – С. 86-97.
 5. Реабилитация: как это было. Документы Политбюро ЦК КПСС, стенограммы заседания Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг. и другие материалы : в 3 т. / под ред. А.Н. Яковлева.– М. : МФД, 2004. – Т. 3: Срединна 80-х – 1991. – 720 с.
 6. Протокол № 5 заседания Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг., с приложением // Известия ЦК КПС. – 1989. – № 6. – С. 101-103.
 7. Місінкевич Л.А. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні / Л.А. Місінкевич. – К. ; Хмельницький, 2009. – 425 с.
 8. Записка А.Б. Яковлева, В.А. Медведева, В.М. Чебрикова, Б.К. Пуго, А.И. Лукьянова, Г.П. Разумовского, В.А. Крючкова, В.И. Болдина, Г.А. Смирнова в ЦК КПСС «Об антиконституционной практике 30-40-х и начала 50-х годов», 25 декабря 1988 г. // Реабилитация: как это было. Документы Политбюро ЦК КПСС, стенограммы заседания Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг. и другие материалы : в 3 т. / под ред. А.Н. Яковлева. – М. : МФД, 2004. – Т. 3: Срединна 80-х – 1991. – С. 142-151.
 9. Петров А.Г. Права человека и правоохранительные органы России в XX веке // Защита прав и гражданских свобод в России: философские, политические и мировоззренческие проблемы : курс лекций / под ред. проф. И.Ю. Сундиева. – М. : Юридический институт МВД России, 2000. – Вып. 1. – С. 43-75.
 10. Постановление Политбюро ЦК КПСС от 5 января 1989 г. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30-40-х и начала 50-х годов» // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 2. – С. 22-23; Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1989. – № 9. – Ст. 202.
 11. Кузнецова Е.С. Реабилитация жертв политических репрессий (по материалам Кемеровской области) : дис. ... канд. ист. наук / Елена Сергеевна Кузнецова. – Кемерово, 1997. – 183 с.
 12. Реабилитация: политические процессы 30-50-х годов / под ред. А.Н. Яковлева. – М. : Политиздат, 1991. – 461 с.
 13. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1990. – № 34. – Ст. 647.

In the article analysed normatively legal basis of activity of public organs in relation to the study of materials, related to the repressions which took place in the period of 30-40 th and to beginning of 50 th.

Key words: *rehabilitation, rehabilitation process, repressions, proceedings in rights, trials.*

Отримано: 25.03.2013